

Andrej Žmegač

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Kaštel Nehaj kraj Senja

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 15. 10. 2002.

Sažetak

U tekstu je riječ o utvrđi Nehaj kraj Senja. Opisana je njezina struktura te o crtane okolnosti njezina podizanja kao i uloga Ivana Lenkovića tom prilikom. Skrenuta je pozornost na Pieronijev i Stierov prikaz, dva najranija arhitektonska snimka Nehaja. Kompaktno i razmjerno visoko tijelo te utvrde navodilo je brojne pisce da je nazovu kulom, no u njezinu je središtu smješteno dvorište, te je zbog toga ovdje određena kao kaštel. Jedna od glavnih osobitosti Nehaja jest

izostanak uglovnih kula; dio njihovih funkcija (flankiranje) preuzeli su erkeri. Osim tih pojedinosti, neuobičajenom izgledu utvrde pridodani nepostojanje izvana vidljiva krova te skošenost pročelja cijelom visinom. Autor zaključuje da je riječ o nekonvencionalnom renesansnom kaštelu, u kojem su sadržana i pojedina rješenja što potječu iz ranijih razdoblja.

Ključne riječi: *Senj, Nehaj, utvrda, renesansa*

Utvrda Nehaj kraj Senja jedan je od najpoznatijih i najpopularnijih spomenika fortifikacijskoga graditeljstva u Hrvatskoj. Izražajnost njegove mase postavlja ga uz bok s drugim našim istaknutim renesansnim fortifikacijskim spomenicima poput Velikoga Tabora ili dubrovačke Minčete. Kao i njih, obilježava ga originalnost, individualnost kompozicije, no naslućujemo da Nehaj sadržava i rješenja što rezultiraju određenim zbudjujućim dojmom kad je riječ o cjelini. Njegova – recimo to jednostavno – kockasta masa s nekim neuobičajenim pojedinostima kao da je izmicala jasnim tipološkim određenjima, pa je jednom bio nazivan kulom,¹ drugi put tvrđavom.² Premda ovom prilikom izostavljamo definiranje spomenutih pojmova, ipak neće biti moguće da istoj građevini odgovaraju obje oznake. O Senju i senjskim spomenicima pisano je dosad u više navrata, a u tom sklopu nerijetko dakako i o Nehaju. Jednom su to bili pretežito povijesni pristupi, drugi put arhitektonsko-konzervatorske rasprave. No rekli bismo da još uvijek nedostaje analiza osobitosti Nehaja u pojedinostima i u cjelini te njegova interpretacija s gledišta povijesti fortifikacijskoga graditeljstva.

Nehaj je podignut južno od Senja, na brijegu visokom 82 m. Teren je ondje stjenovit, a čini se da je bio djelomice niveliran prilikom gradnje utvrde. Prirodna konfiguracija terena prije toga nije nam dakako poznata, no najvišu točku pokazuju temelji romaničke crkvice pronađene u južnom dijelu prizemlja.³ Nehaj u tlocrtu ima kvadratni oblik,⁴ smješten je pravilno prema stranama svijeta, a ulaz mu je sa sjevera. Ima blago, no primjetno skošeno zide pročelja, na čijim su uglovima izvedeni erkeri. Uz četiri uglovna erker, još se jedan

nalazi u osi sjevernog pročelja, nad ulazom. Kaštel ima tri odnosno četiri etaže; prva među njima, prizemlje, leži povišeno, na djelomice nasutom podnožju.⁵ Ulaz u kaštel smješten je na toj povišenoj razini, što je posve razumljivo s obzirom na potrebnu sigurnost. Prilaz je u samom početku bio možda omogućen ljestvama, jer iz 1563. godine, kada je građevina već bila dovršena, potječe navod kako bi valjalo tek načiniti stubište i most.⁶ Kasnije je uspostavljeno pristupno stubište, naznačeno u Pieronijevu presjeku iz 1639. godine, no na tom i ostalim povijesnim snimcima, pa ni na samoj građevini nema tragova pojedinosti eventualnog podiznog mosta.⁷ Stoga se čini da je u ranije doba ulaznje bilo omogućeno nekom vrstom konstrukcije na uvlačenje. Prostor prizemlja, kao i ostalih etaža, može se tumačiti podjelom na devet kvadratnih polja (3 x 3). Središnji prostor zauzima maleno dvorište s grlom cisterne iskopane podno kaštela.⁸ Uglovni stupci dvorišta povezani su međusobno i s obodnim zidom snažnim lukovima. Svaka stranica utvrde opremljena je s po dvije »hlačaste« strijelnice.⁹ Te su strijelnice omogućavale istodobnu uporabu triju pušaka, a da nisu oslabile čvrstoću zida na tome mjestu. Među svim prostorima prizemlja nadsvođen je jedino jugoistočni kvadratni prostor. Jednokrako usko i strmo stubište smješteno je u debljini zida nad ulazom u utvrdu.

Prostor prvoga kata razdijeljen je snažnim pregradnim zidovima što poštuju spomenutu podjelu na manje kvadratne prostore. Iznimka je jedino sjeverni dio kata, koji je ostao nepodijeljen vjerojatno radi brže komunikacije stubištem. Ovdje je omogućen prilaz i središnjem erkeru, koji se proteže sve

Nehaj i Senj (foto: Hrvatska turistička zajednica)
Nehaj and Senj

do vrha utvrde. Prostori toga kata bili su namijenjeni stanovanju posade, kako nam to pokazuju i neki od povijesnih snimaka odnosno opisa.¹⁰ U tu su svrhu neki od prostora bili opremljeni pećima, a kuhinja je bila opremljena napom. Taj jugoistočni prostor jedini je nadsvodeni prostor ovoga kata. Kao i u prizemlju, i ovdje su na svakoj stranici utvrde smještene po dvije strijelnice istoga tipa, no nešto drukčije izvedbe.

Drugi kat obuhvaća jedinstven, nepodijeljen prostor, što je bio namijenjen postavi topova. Ovdje je stoga svaka stranica opremljena s po tri visoke topovske strijelnice. Na uglovima su izvedeni erkeri,¹¹ u čije je dvije etaže omogućen prilaz s toga kata. Svaki erker ima bočne otvore namijenjene nadzoru pročelja, kao i frontalne otvore; vrhovi pak erkera spretno su ispunjeni zidnom masom, radi učvršćenja za slučaj udara projektila. Kaštel je pokriven jednovodnim krovom, s čijih se četiriju ploha voda slijeva u središnji prostor, odnosno u cisternu. Vrhom širokog vanjskog zida prolazi hodnik, s kojega je također moguć pristup u erkere. Ogradni zid opremljen je nizom uskih strijelnica.

Nehaj je građen kamenom, i to ponajviše onim što potječe s drugih, starijih građevina. Neke crkve i samostani izvan grad-

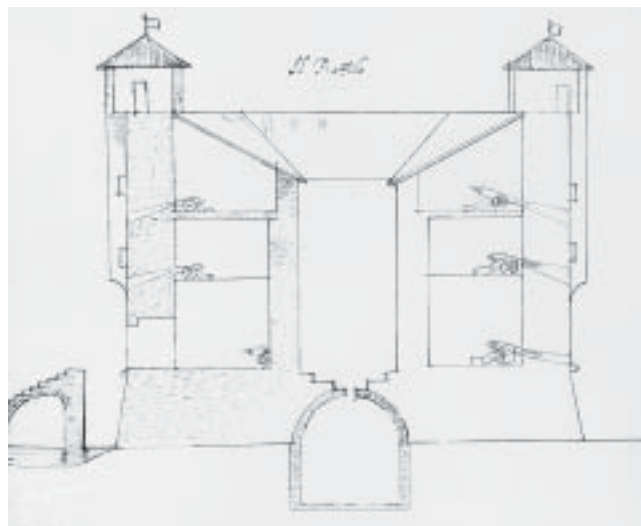
skih zidina bili su naime srušeni kako ne bi poslužili Turcima prilikom njihova napada.¹² Tom građom zidana je onda nova utvrda, što objašnjava njezine slojeve različite oblicima i bojom kvadara; pojedini slojevi potječu iz različitih ranijih građevina. U zidu Nehaja zatječemo i brojne fragmente s natpisima, grbovima i profilirane grede, iskorištene ovdje kao spolije. Određene pojedinosti zidane su međutim i opekom, poput lukova u prizemlju, nadvoja niša i svodova.

Senjski kapetan Ivan Lenković 1550. je godine naznačio potrebu podizanja snažne utvrde na brijegu nad Senjom, jer je taj položaj bio od iznimne važnosti za sigurnost grada.¹³ Radovi su 1551. godine bili u tijeku,¹⁴ a utvrda je uglavnom bila dovršena 1558. godine.¹⁵ Pitanje arhitekta Nehaja mora nam biti zanimljivo zbog već spomenute originalnosti njegove strukture. Dokumenti pokazuju da je u poslove oko podizanja nove utvrde bio – dakako – uključen Lenković, no nerijetko se pomišljalo i na njegovu kreativnu, autorsku ulogu tom prilikom. O njemu znamo da se vrlo angažirano brinuo o građevnom održavanju i popravljanju ne samo senjskih već i drugih graničnih utvrda. Iz njegovih prijedloga o nužnim radovima na utverdama iz 1550. godine, među koji-

Tlocrt Senja i okolice, Nehaj označen s »C«, oko 1700. (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)

Plan of Senj and surrounding area; Nehaj marked with »C«, around 1700

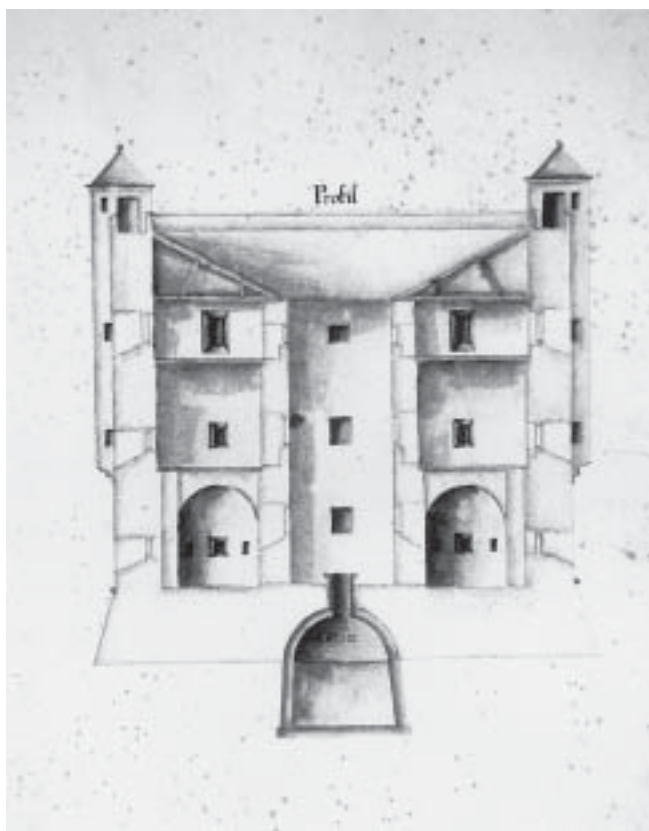
Nehaj, Pieronijev presjek, 1639. (Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana)

Nehaj, cross-section by Pieroni, 1639.

ma je i spomenuti navod o podizanju nove utvrde nad Senjom, vidljivo je Lenkovićevo vrlo dobro poznavanje pojedinosti fortifikacijskoga graditeljstva, koje je, rekli bismo, nadilazilo znanja jednog vojnog zapovjednika. Idući od kule do kule, od utvrde do utvrde, Lenković opisuje način njihova popravka ili poboljšanja te procjenjuje trošak. S druge strane, nigdje se ne spominje njegov eventualni projekt, razrađen u obliku crteža, koji bi bio podlogom za gradnju neke utvrde. U doba kad je bio imenovan senjskim kapetanom, 1538. godine, sam je naveo kako je bio boravio i u Italiji.¹⁶ Ondje je morao upoznati već razvijena i široko primijenjena načela poligonalnog, bastionskog utvrđivanja, a još je više morao zapaziti tendenciju snižavanja zidova fortifikacijskih građevina. U njegovim prijedlozima popravaka i poboljšanja pojedinih utvrda, primjerice gorespomenutima iz doba priprema za podizanje Nehaja, izrazito je uočljivo kako slijedi nova načela pravocrtnog, tj. poligonalnog oblikovanja utvrde. Ponekad dakako zadržava i popravljiva postojeće okrugle kule, no drugdje vrlo često zamišlja trokutne (a zapravo peterokutne) građevine, bastione; vidljivo je to napose u slučaju gradskih utvrda Senja, ali i Brinja, Otočca i Bihaća. Kad je pak riječ o drugoj pouci, onoj o snižavanju bedemâ, Lenkovićevo djelovanje ne pokazuje da je usvojio i tu tendenciju u razvoju fortifikacija. Njegovi prijedlozi odnose se obično na popravak, uređivanje zatečenih struktura, a tek iznimno preporučuje i dokidanje nekih pojedinosti u gornjem dijelu građevine. Čini se da nije smatrao kako je znatnom pregradnjom visokih građevina u smislu snižavanja moguće unaprijediti njihovu funkcionalnost u doba sve razvijenijeg vatrenog oružja.¹⁷ Kad je posrijedi Nehaj, neosporna Lenkovićevo organizacijska uloga protezala se od samoga prijedloga o gradnji nove utvrde, određivanja njezina položaja i zadaće, do osiguravanja potrebnoga gradiva. Projekt je vjerojatno izradio netko drugi, no Lenković je pritom mogao sudjelovati u osnovnom koncipiranju strukture. Svaka-

ko oblici Nehaja kako ih danas vidimo (ravni potezi, znatna visina) ne proturječe načelima što ih naslućujemo u Lenkovićevim prijedlozima obnove naših utvrda.

Najstarija dva sačuvana arhitektonska snimka Nehaja, Pieronijev iz 1639. godine¹⁸ i Stierov iz 1657. godine,¹⁹ iznimno su zanimljivi. Oba autora donose presjek i tlocrt građevine, s namjerom da posreduju osnovnu informaciju o kaštelu u sklopu svojih izvješća o stanju utvrda na hrvatskoj granici. S obzirom na tu namjenu, na ondašnje standarde, pa i na ograničeno vrijeme i mogućnosti što su im za snimanje stajali na raspolaganju, dakako da od tih crteža ne treba očekivati osobito iscrpnost ili točnost. No neke pogrešno prikazane pojedinosti svakako zaslužuju osvrt, ne samo stoga što pokreću različita pitanja, već i stoga što nas zapravo upućuju da bolje upoznamo kaštel. Pieroni u svojem presjeku ucrtava topove u sve tri etaže, premda je jasno da oni zbog izvedbe strijelnicica nisu mogli funkcionirati u dvije donje etaže. Nije potom jasno koje erkere Pieroni prikazuje: ako je riječ o uglovnim erkerima, onda su oba trebala započinjati tek u drugom katu. Ako je pak kod lijevog erkera riječ o središnjoj, ulaznoj osi građevine, tada je i on morao biti prikazan u presjeku, a ne u pogledu. Sličnu pogrešku radi i Stier, prikazujući građevinu u drugom presjeku, u smjeru istok–zapad. Crtajući dva južna uglovna erkera, također ih započinje u prvom katu, čineći ih višima no što doista jesu. Stier osim toga cijelu građevinu proporcijски mijenja, povisujući je približno do kvadratnog odnosa. U tlocrtu prizemlja²⁰ nadsvoduje sve prostore, a uistinu je nadsvodjen tek jedan od njih; očito se Stier činilo posve razumljivim da ova, donja etaža bude u cjelini nadsvodena. U obodnim zidovima bilježi pak na svakoj stranici po tri umjesto po dvije strijelnice. Doista je neobično da su dvojica inženjera načinila takve pogreške, budući da su posjetili Senj, a u tom sklopu dakako i Nehaj. Možda su se, izrađujući svoja izvješća, oslonili ne samo na vlastiti uvid, već i na neke – nama danas nepoznate – prikaze, ponavljaju-

Nehaj, presjek (arh. snimak M. Viličić i J. Denzler)
Nehaj, cross-section

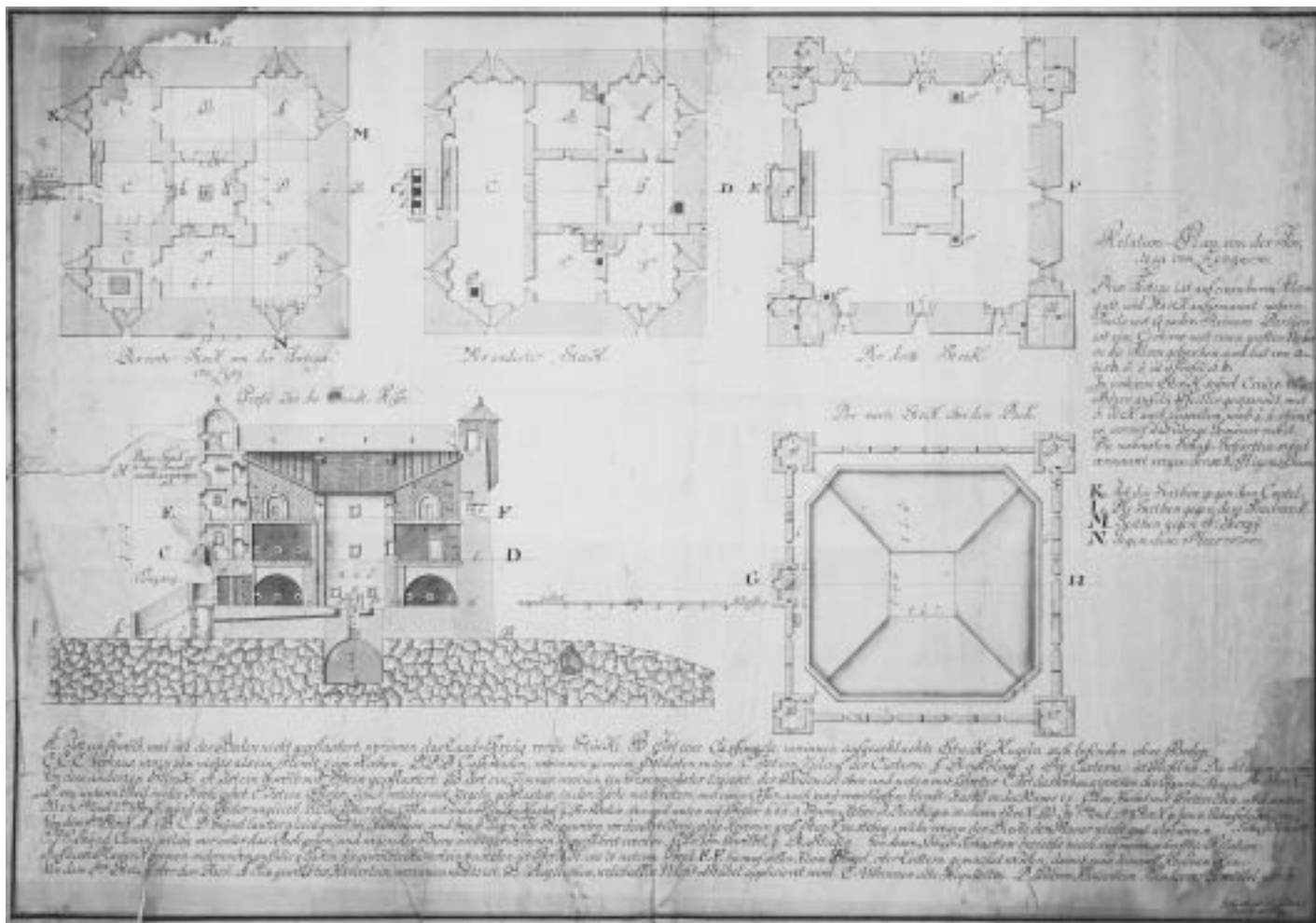
Nehaj, Stierov presjek, 1657. (Nationalbibliothek, Beč)
Nehaj, cross-section by Stier, 1657

ći onda i njihove pogrešne pojedinosti. No zasigurno je najzanimljivija, a dosad neuočena pogreška što je čine oba autora, označavanje vanjskog zida: umjesto blage skošenosti cijelom visinom, oni ucrtavaju skošeno podnožje, potom kordonski vijenac te nad njim vertikalno lice zida. Rekli bismo da su Pieroni i Stier ovdje stvarni izgled građevine nanamjerno zamijenili s onim »kako bi trebalo biti«. Očigledno je renesansna struktura s kordonskim vijencem kao granicom između skošenja i vertikale bila tako uobičajena, tako tipična, da u svijesti dvojice inženjera nije ostavila mjesta za neko drukčije rješenje, poput nehajskoga.

Obratimo sada pozornost na osnovne volumenske osobine Nehaja. Riječ je upravo o nekima od obilježja što su stvarala nedoumicu u pogledu tipološkog određivanja ove utvrde. Nehaj se naime doima kao kompromis između kule i kaštela, jer je, s jedne strane, odviše prostran da bude kulom, a s druge strane je (proporcijski) odviše visok da bi bio uobičajeni kaštel. No moramo ga smatrati i nazivati kaštelom zbog njegova unutarnjeg dvorišta, koje, ma koliko bilo usko, čini jednu od temeljnih kompozicijskih i funkcionalnih pojedinosti te građevine. Zbog prisutnosti dvorišta valja odbaciti naziv kula (*turris*, toranj), koji podrazumijeva proporcionalno visoku građevinu, veće visine nego širine, i podignutu na malenoj površini. Naziv kaštel pak dolazi od latinskoga *castellum* (umanjenica od *castrum*), što dobro posreduje baštinu pravilnih četverokutnih vojnih građevina sa slobodnim središnjim prostorom. Stoga je vrlo pogodno našu utvrdu označiti tim nazivom jer svojim tlocrtnim rasporedom odgovara

toj tradiciji. Zbijenost Nehaja, to će reći nevelika duljina njegovih stranica, ostavila je središnjem dvorištu malo prostora. Kako smo vidjeli, projektantu se činilo pogodnim upotrijebiti podjelu na 3 x 3 manja kvadrata,²¹ koja se prepoznaje i u rasporedu lukova u prizemlju, odnosno pregradnih zidova u prvom katu. Zatvoreni prostori dimenzionirani su dakako s obzirom na potrebe boravka ljudstva, odnosno uporabe topova, pa je dvorište zauzelo tek devetinu ukupne raspoložive površine. S obzirom na tako skućeno dvorište te na namjenu građevine, nije bilo nikakva razloga izvoditi otvorene hodnike, trijemove prema dvorištu, pa je sveukupna kompozicija postala jednostavnijom.

Nastavimo li identificirati glavne osobitosti Nehaja, dolazimo do temeljne njegove značajke: kaštel nema naime uglovnih kula. Njegova je masa kompaktna, gotovo prizmatična upravo stoga što nije uobičajeno razvedena uglovnim volumenima. Bila je to možda najvažnija odluka u doba pred podizanje utvrde, jer je, kako ćemo vidjeti, značila posljedično još neka zanimljiva rješenja. Svakako je valjalo zadovoljiti zahtjev flankiranja, to znači bočne, horizontalne obrane podnožja; tu zadaću uobičajeno su imale uglovne kule, odnosno bastioni. Da je flankiranje u ono doba bilo smatrano iznimno važnim, pokazuju već spomenuti Lenkovićeви prijedlozi za poboljšanje senjskih i drugih utvrda, koji često promoviraju potrebu bočne obrane duž ravnoga poteza ziđa. Podjednako taj zahtjev spominju i dva kasnija izvjestitelja, Pieroni i Stier, pišući o Nehaju kako nema flankiranja, osim s visine.²² Pritom je riječ dakako o erkerima, koji na Nehaju, prema tome, prvenstveno

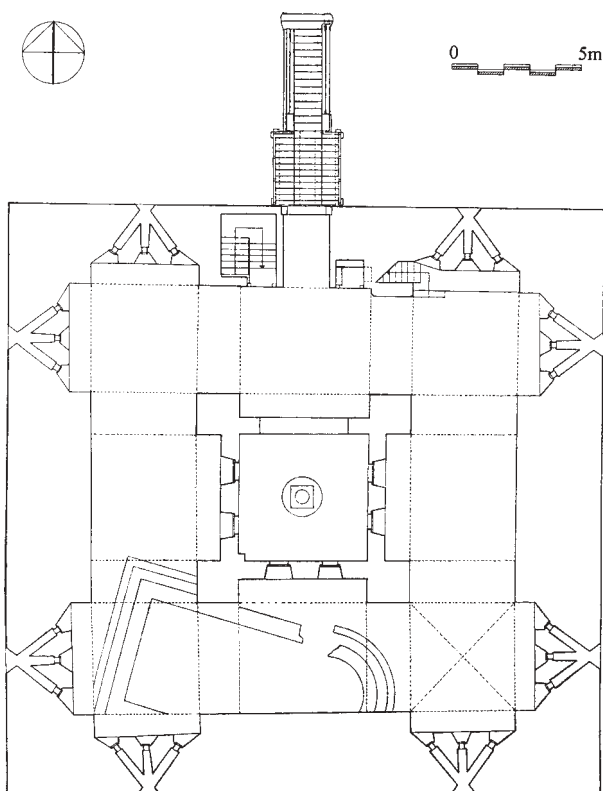
Nehaj, snimka iz 1749. godine (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)
Nehaj, survey of 1749

imaju zadaću flankiranja a ne tradicionalnu ulogu vertikalne obrane. Zapravo nije jasno jesu li uglovni erkeri izvorno uopće imali izljevnicu među konzolama, jer danas postoji samo po jedan takav otvor na svakome od južnih erкера; ostala odgovarajuća mjesta uredno su zatvorena opekom. Iznimku čini erker nad ulazom, koji, posve jasno, zbog važnosti tog mjesta ima izljevnicu. Bočni otvori uglovnih erкера redovito nadziru nasuprotan dio nehajskih pročelja, dok je na ulaznom pročelju stanje nešto složenije: dvije strane branjene su iz središnjeg erкера, koji također ima bočne otvore, a uglovni erkeri služe nadzoru ulaza. Tako je pomoću tih izbočenih ali povišenih položaja postignut potpun nadzor nad ravnim potezima podnožja utvrde. Erkeri Nehaja preuzeli su taj dio uloge izostalih kula, uza sretnu okolnost da više nije bilo opasnosti pogotka druge, nasuprotne kule.

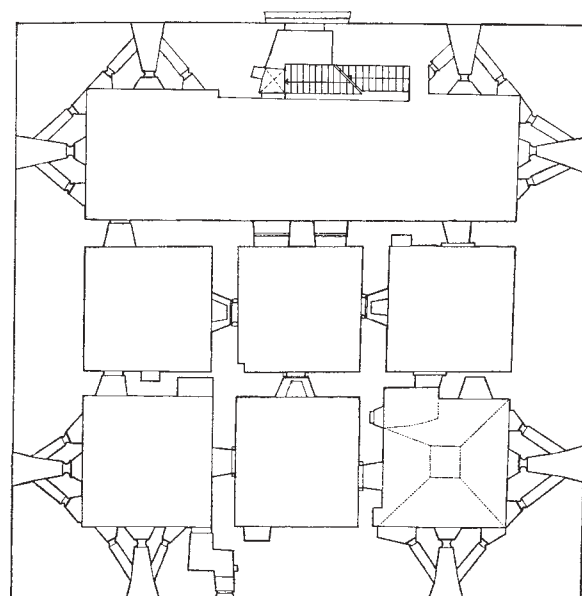
Druga posljedica odbacivanja uglovnih kula (ili bastiona) odnosi se na smještaj topova. Njihov tradicionalan smještaj bio je naime upravo u kulama, prilagođenima njihovoj uporabi, odakle su mogli dobro nadzirati okoliš utvrde. U Neha-

ju je rješenje uslijed izostanka uglovnih kula moralo biti drukčije, te su topovi smješteni duž stranica, uvjetno rečeno duž krila kaštela. Radi boljeg nadzora okolnoga prostora, rubne, vanjske niše ukošene su prema uglovima utvrde.²³ Valja na ovome mjestu istaknuti kako je smještaj topova u Nehaj bila bitna, temeljna potreba. Utvrda je naime bila i podignuta kako bi nadzirala prilaze Senju, te je stoga morala biti opremljena oružjem velikoga dometa. Smisao Nehaja nije bio da brani sam sebe, već grad Senj.

Vidjeli smo već da pročelja Nehaja ne pokazuju strukturu tipičnu za renesansne fortifikacijske građevine. Osim skošenoga podnožja, karakteristična bi bila i struktura skošenosti većega dijela visine, s vijencem nad skošenjem i nižim vertikalnim dijelom zida povrh vijenca. Tako su izvedeni klasični renesansni i barokni bastioni, a visoko skošenje nesumnjivo ima ulogu stabilizacije zida u slučaju udaraca napadačevih projektila. No na Nehaju vidimo skošenje što se bez prekida proteže do samog vrha. Tako je izostao kordonski vijenac, element koji ima funkcionalno i estetsko značenje²⁴ i

Nehaj, tlocrt prizemlja (arh. snimak M. Viličić i J. Denzler)
Nehaj, groundfloor plan

Nehaj, tlocrt 1. kata (arh. snimak M. Viličić i J. Denzler)
Nehaj, plan of the first floor

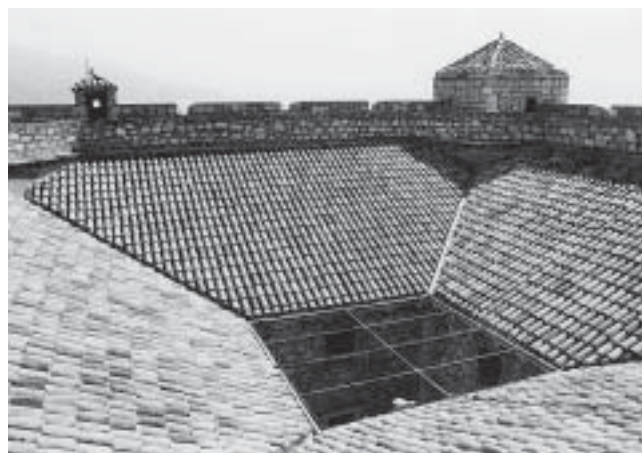
nerijetko je jedini »dekorativni« element na pročeljima utvrda. Svojim glatkim skošenim plohama Nehaj podsjeća primjerice na obalne kule Napuljskoga Kraljevstva, podizane istodobno ili nešto kasnije.²⁵

Među osobitosti Nehaja pripada i njegova visina, znatna ne samo u razmjeru s njegovom širinom, nego i u apsolutnom smislu. Riječ je čak o četiri obrambene etaže, koje počivaju

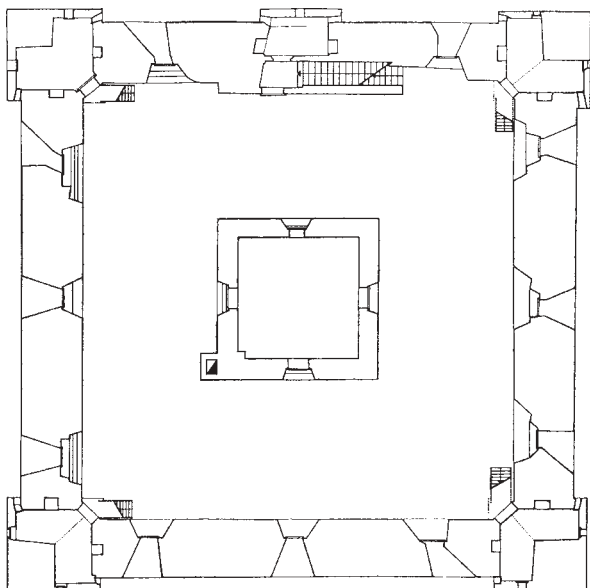
na povišenom podnožju. Samo u jednoj od etaža smješteni su topovi, a sve ostale – uključujući i erkere – namijenjene su uporabi lakšeg oružja i služe, prema tome, obrani bliskog okoliša utvrde. Tolik broj strijelnica projektantu se činio potrebnim očito zbog opasnosti brzog neprijateljskog prodora do samih zidina Nehaja, jer uokolo nema nikakve zaštite u obliku jarka.²⁶ Uobičajeno rješenje gornjega završetka građevine bio bi konzolni niz s izljevnicama, no vidjeli smo

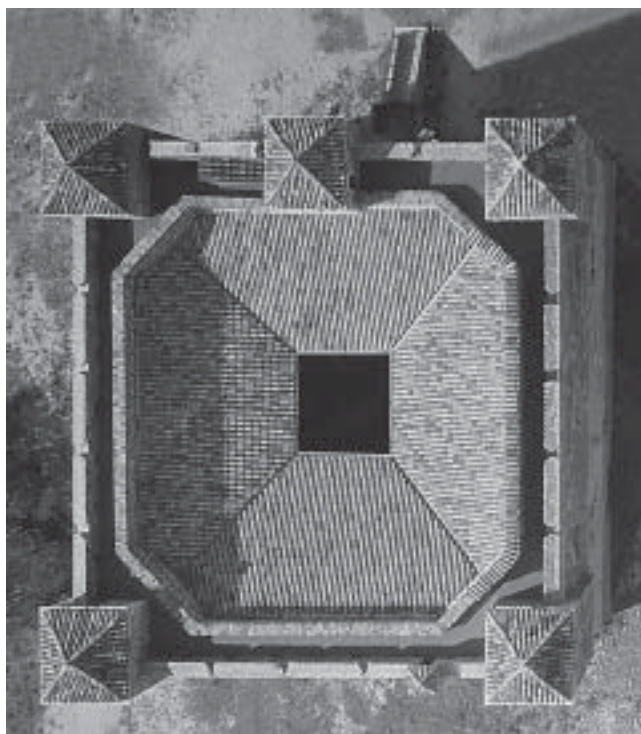
Nehaj, južno i istočno pročelje
Nehaj, south and east façade

Nehaj, krov
Nehaj, roof

Nehaj, tlocrt 2. kata (arh. snimak M. Viličić i J. Denzler)
Nehaj, plan of the second floor

Nehaj, pogled odozgo (foto: Hrvatska turistička zajednica)
Nehaj, view from the air

kako su ovdje izvedeni erkeri, i to sa specifičnom zadaćom (bočnog) flankiranja pročelja. Njihova tijela naglašavaju vertikalnu dimenziju građevine, osobito stoga što sa svojim krovovima nadvisuju ostale njezine dijelove.²⁷

Napokon valja istaknuti i činjenicu da naš kaštel nema izvanna vidljiva krova. Kose krovne plohe nalaze se zapravo u zoni drugoga kata, spuštajući se prema središtu građevine, a

ostavljajući visok prostor uz obodne zidove. U drugim slučajevima uobičajena renesansna koncepcija podrazumijevala je – posebice u etažama gdje se nalaze topovi – nadsvodivanje prostora, te mogućnost da gornji dio građevine završi ravnom terasom, koja je opet mogla služiti za postavljanje topova. U Nehaju su te potrebe riješene drukčije, pa su u cijeloj utvrdi izostali svodovi, osim na nekim sporednim mjestima. Vrh obodnoga zida pak projektant kaštela nije pokrio

Nehaj, dvorište
Nehaj, courtyard

Nehaj, istočno pročelje
Nehaj, east façade

Nehaj, sjeverno pročelje
Nehaj, north façade

krovom, već je ondje zadržao hodnik; tako se iznad razine na kojoj su smješteni topovi ponovno javlja tradicionalni stražarski ophod. S obzirom na visinu i opisanu postavu krova Nehaj je blizak nekim starijim tipovima utvrda što su imale »unutarnje« skošene krovne plohe ili su pak mogle biti i ravno završene. Takve su kule južne Italije, francuski *donjoni*, engleski *keepovi*, sve do pojedinih gotičkih kaštela u Italiji.²⁸ Dakako, te i druge ranije spomenute strane utvrde ne možemo dovesti u vezu s Nehajem na način da bilo koju od njih smatramo uzorom za pojedina rješenja na našem kaštelu. Točnije govoreći, nisu nam poznati putovi kojima su takvi motivi stigli do Senja i načini kojima su uključivani u zamišljenu novu utvrdu.

Kompozicija Nehaja stvorena je na temelju namjere da utvrda bude podignuta na dominirajućoj uzvisini kraj Senja, da bude zbijena, kompaktna, ali da ipak ima i dvorište, te da bude lišena uglovnih kula. Kako smo vidjeli, u ostvarenoj građevini ujedinjena su rješenja što potječu iz različitih razdoblja, i nije lako pokazati po čemu je ona renesansna, osim po vremenu svoga nastanka. Rekli bismo da je renesansnom diskretno čini spomenuta skošenost pročelja te, dakako, »sekundarno« obilježje u obliku strijelnica, koje su sve od reda namijenjene za vatreno oružje. U zadanim okvirima projektant Nehaja podigao je, prema tome, nekonvencionalan renesansni kaštel, razložno se pritom koristeći pojedinim starijim rješenjima.

Nehaj, sjeveroistočni erker
Nehaj, north-eastern oriel

Bilješke

- 1 **M. Viličić**, *Obnova kule Nehaj u Senju*, »Arhitektura« 109–110, 1971.
- 2 **S. Sekulić-Gvozdanović**, *Izgradnja, opis i analiza projekta obnove tvrđave Nehaj u Senju*, Senjski zbornik I, 1965. U samom tekstu, doduše, autorica Nehaj određuje kao »uzoran primjer renesansnog kaštela« (str. 243).
- 3 Neobično je s time u svezi da utvrda nije naslijedila ime sveca kojemu je bila posvećena crkva (možda sv. Juraj), kao što je to obično slučaj. Utvrda je u dokumentima bila nazivana općim nazivom *fortezza*, no i ime Nehaj navodi se rano, primjerice kod Valvasora 1689. godine (**M. Rupel**, *Valvasorjevo berilo*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1969., str. 430). Nehaj je ime i nedovršene kule u Kaštel Štafiliću, čija je gradnja započela 1548. godine, a pripadala je obitelji Lodi, poslije obitelji Papalić. Između Senja i prostora Kaštela odvijalo se kretanje stanovništva, pa je tako moglo biti preneseno i ime utvrde (**J. Pera**, *Povijest*
- 4 *Kaštel Štafilića*, Matica hrvatska, Ogranak Kaštela, Kaštela 1997., str. 31–36; **I. Babić**, *Prostor između Trogira i Splita*, Muzej grada Trogira, Trogir 1984., str. 117). Sama kula posve je različita od senjskoga kaštela: ima skošeno podnožje i vijenac, a stranice su joj upola kraće od senjskih.
- 5 Stranice su mu duge prosječno 23,4 m, kvadratno dvorište ima stranice duge oko 5 m.
- 6 U sklopu radova oko rekonstrukcije ulaza šezdesetih godina 20. stoljeća, u sjevernom dijelu podnožja iskopan je podrum.
- 7 **M. Kruhek**, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1995., str. 202.
- 8 Nejasno je značenje Tijanova navoda »vidi se još koloturik starih vrata« (**P. Tijan**, *Senj. Kulturno-historijska šetnja gradom po prilo-*

ženom tlocrtu, Senjski klub, Zagreb 1931., str. 45). Nakon što su vrata u 19. stoljeću bila proširena prema zapadu, šezdesetih godina 20. stoljeća rekonstruiran je približno njihov izvorni izgled.

8 Današnje grlo nije izvorno, već je doneseno iz dvorišta palače Vukosović u gradu.

9 Primjeri tog neuobičajenog tipa strijelnica u: **O. Piper**, *Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen zunächst innerhalb des deutschen Sprachgebietes*, Piper, München 1912. (Weltbild, Augsburg 1994.), str. 348–349; **L. Gerö**, *Fortresses in Hungary in the XVI and XVII Centuries*, »IBI Bulletin« 49, 1993., str. 6 (tzv. Crvena kula u Sárospataku).

10 Kriegsarchiv, Beč, Inl. C VII Zengg 6/2 (1749. godina). Kopija snimka i u Hrvatskom državnom arhivu, Zbirka planova, br. 282.

11 Sjeverozapadni je erker razrušen udarom munje sredinom 19. stoljeća, a 1924. godine bio je rekonstruiran.

12 **Gj. Szabo**, *Nehajgrad kod Senja*, u: *Hrvatski kulturni spomenici*. I. Senj, JAZU, Zagreb 1940., str. 51.

13 »...khan khaines wegs vmbgangen werden, daselbst einen starkhen thurn vnd posten mit ainer zistern zu erpauen« (**R. Lopašić**, *Spomenici hrvatske krajine*, III, Zagreb 1889., str. 401). Na istome mjestu Lenković upotrebljava i izraz »stargkher thurn oder passtein«; držimo da se iz tih navoda nažalost ne može prepoznati je li pritom zamišljao neki konkretan oblik za buduću utvrdu. U ondašnjoj nepreciznoj praksi upotrebe fortifikacijskog nazivlja Lenković te pojmove nesumnjivo upotrebljava kao sinonime, te možemo reći da je ovdje tek riječ o jačoj utvrđi.

14 **S. Ljubić**, *Commissiones et relationes venetae*, III, Zagreb 1880., str. 63.

15 **I. Kukuljević**, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah itd.*, Zagreb 1891., str. 245; u dvorištu je i Lenkovićev grb s tom godinom.

16 **E. Laszowski**, *Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, II, Zagreb 1916., str. 406. Nažalost, ne znamo o kojim je krajevima i gradovima bila riječ, kao ni svrhu Lenkovićeve odlaska u Italiju.

17 I u izvješću 13 godina kasnije, 1563., Lenković ne predviđa snižavanje utvrda, već njihovo održavanje ili pak potpuno rušenje (**R. Lopašić**, nav. dj., str. 426–432).

18 Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 1073.

19 Nationalbibliothek, Beč, Zbirka rukopisa, Cod. 8608.

20 Nejasno je koju etažu Stier zapravo prikazuje, jer je njegov snimak neka vrsta mješavine prikaza prizemlja i prvoga kata. Ima glavne elemente prizemlja, ali i dva poteza stubišta te pregradne zidove istoga rasporeda kakav je i na katu. S time u svezi valja navesti kako su u prizemlju tijekom 17. ili 18. stoljeća bila izvedena dva takva zida, kako to pokazuju bečki snimci iz 1749. (v. bilješku 10) i 1826. godine (K VII I 217).

21 Takvo nizanje manjih jedinica, točnije razdioba prostora pravilnom »mrežom«, razumljiva je u renesansi, koja općenito teži geometrijskoj pravilnosti. Iznimno je to rješenje, međutim, u srednjem vijeku, kao što je to primjerice u Verresu u Val d'Aosta. Tamošnji kaštel (dovršen

1390. godine) također je podijeljen u 3 x 3 kvadrata, s dvorištem u središtu. Vanjske su stranice kaštela duge oko 30 m, a stranice dvorišta oko 8 m (**A. Zanotto**, *Castelli valdostani*, Musumeci, Aosta 1975., str. 149–151; **F. Conti**, *Castelli e rocche. Le fortificazioni italiane del Medioevo e del Rinascimento*, De Agostini, Novara 1999., str. 48–49). Jedna utvrđena vila iz druge polovice 16. stoljeća (San Giorgio Piacentino) komponirana je s težnjom da se »mreža« realizira i po visini, tj. da jedinice imaju oblik kocke (**C. Perogalli**, *Castelli e rocche di Emilia e Romagna*, Görlich, Milano 1972., str. 127–128).

22 Pieronijev navod o Nehaju u cijelosti: »Primieramente la fortezza su'l monte è importantissima perche è uicinissima, e uede la città quasi in pianta, si che perduta essa, poco, e malissimo si potrebbe restare in quella: però questa bisogna conseruare (come si fà) con ogni diligenza. Ella è di grossissima e forte muraglia, quadrata, senza fianchi, se non in alto. Hà tre piane ben forti, e per tutto cannoniere fornite di belli, e buoni pezzi d'artiglieria, e particolarmente di due bellissime colubrine, et in fondo una buonissima cisterna. Non hà fosso perche la pietra durissima di che è tutto il monte non lo ammette se non con grande spesa; mà dalle parti, il monte descende tanto ripido, e scabroso, che pochissimo, e quasi niente di spatio ui resta, oue si possa stare ad offenderla; per coprirsi non ui è terra, se la non si porti di lontano: e difficilissimamente ui si puo condurre, e tenere pezzi per batterla.

Di essa dimostro in particular disegno la pianta, e il proffilo. Non ui è mancamento alcuno, se non di licenza, e di un poco di comodità per farui una cappelletta per celebrarui la messa, cosa che sommamente desiderano, et vmlissimamente qual comandante ne supplica la Maestà vostra.« **E. Laszowski**, *Izvjestaji Ivana Pieronija o hrvatskim krajiškim gradovima i mjestima god. 1639.*, »Starine JAZU«, XXIX., Zagreb 1898., str. 24.; Stierov pak tekst u: **M. Viličić**, *Arhitektonski spomenici Senja (prilog dokumentaciji)*, Rad JAZU 360, 1971., str. 93.

23 Topovske niše Nehaja neobično su visoke i razmjerno uske. Visina je možda služila postizanju što većega dometa. Širina se pak bila pokazala nedostatnom, te su niše naknadno proširivane na unutarnjoj strani. Teškoće s time u svezi spominje i navedeni opis iz 1749. godine.

24 Kordonski vijenac može služiti oborinskoj zaštiti vrha skošenja, pogotovo ondje gdje je to skošenje zidano odvojeno od vertikalnoga korpusa. Kao element artikulacije pročelja vijenac može naznačavati razinu poda, a redovito djeluje (vizualno) kao »poveznik«, »pojačajnik« element cijeloga tijela utvrde.

25 Riječ je o pravim kulama, upola kraćih stranica od nehajskih, te na vrhu s horizontalnim pojasom s izljevnica (V. **Faglia**, *Tipologia delle torri costiere nel regno di Napoli*, Castella 12, Rim 1975., str. 18.; isti, *La difesa anticorsara in Italia dal XVI secolo*, Castella 10, 1974., str. 21–27; **M. Letizia Troccoli Verardi**, *Tipologia*, u: *Castelli torri ed opere fortificate di Puglia*, Editoriale Adda, Bari 1974., str. 227–228).

26 Tu okolnost ističe i Pieroni u citiranom opisu, tvrdeći kako je stjenovita podloga i stoga odviše velik trošak kopanja jarka razlog njegovu izostanku.

27 Zbog toga bilo bi ih moguće nazivati i tornjićima. Navedimo nekoliko talijanskih građevina kvadratnoga tlocrtnog oblika s uglovnim erkerima: *Fortino* u Albengi, 1586. (*I castelli della Liguria*, I, Stringa, Genova 1972., str. 323), utvrđena palača u San Micheleu kraj Ravenne (**C. Perogalli**, nav. dj., str. 193). I u nas se susreću uglovni erkeri, ponajviše u skromnijoj uporabi na ladanjskim građevinama stambeno-gospodarske namjene.

28 **F. Chiesa**, *Les donjons normands d'Italie: une comparaison*, Mélanges de l'École française de Rome. Moyen âge, t. 110, 1998.; **T. Wise**, *Fortes and Castles. The Story of Defence Works from Ancient Times to the Present*, Almark, London 1972., str. 55–58; **F. Gebelin**, *Les châteaux de France*, Presses universitaires de France, Pariz 1962.; *Guida ai castelli della Lombardia*, Electa, Milano 1982.

Summary**Andrej Žmegač****Nehaj Fortress near Senj**

The Fortress of Nehaj is situated near the city of Senj in north-western Croatia. It was erected on the hill dominating the city, which, in times of the increasing range of firearms, became of significant importance for its safety. The building of Nehaj started in 1551 and ended in 1558. The fortress with a minor inner yard and elevated entrance was built on square area. There is no ditch surrounding the fortress. It has three levels and an open corridor at the top. The first floor, divided into smaller spatial units, served as a soldiers' and officers' residence, whereas the cannons were kept in the unique space of the second floor. There are large openings in the walls, and the two lower levels have triple loop-holes. The plan of the levels indicates that the entire area was equally divided into nine minor squares (3 x 3), the middle square being the courtyard. Simple façades are slightly inclined throughout

Keywords: Senj, Nehaj, fortification, Renaissance

their full height. In the corners of the edifice there are multi-level oriels, while the fifth oriel is situated above the entrance to the fortress. The roof is inclined towards the courtyard with a cistern.

Nehaj is unusual for its proportions: not large in width, it is proportionally high. Due to its compact, substantial mass, it resembles a tower. However, in the central part there is a narrow courtyard, due to which we consider it a *castello*. One of the key features of Nehaj is that there aren't any corner towers. Their function as the lateral surveillance of the façade was overtaken by the oriels, while the cannons had to be placed along the four wings of the *castello*. Another striking feature is the inclination of the façade throughout its full height, instead of the typical inclined base, with a cornice and a vertical continuation of the wall above it. Interestingly, the authors who made the first architectonic records of Nehaj (G. Pieroni, 1639, M. Stier, 1657) drew in the cornice although it hadn't been there at the time. Considering the time of its erection, Nehaj is marked by a remarkable height. Lacking the roof visible from the outside, it resembles certain types of fortresses dating from earlier centuries, such as the French donjons or English keeps. Nehaj *castello* is a renaissance fortress combining designs dating from earlier ages in its composition.